

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «Юридические науки». Том 27 (66). 2014. № 2. С. 30-35.

УДК 340.12(=512.145) «1917/1918»

ДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ НОМАНА ЧЕЛЕБІДЖИХАНА В ПЕРІОД УТВОРЕННЯ КУРУЛТАЮ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ

Пасечник О. С.

*Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського,
м. Сімферополь*

Стаття присвячена аналізу завершального етапу державної діяльності Номана Челебіджихана, який був безпосередньо пов'язаний з формуванням національного парламенту Демократичної Кримської Республіки, утвореного легітимним шляхом на Курултай кримськотатарського народу в грудні 1917 р. Автор дослідив історію походження терміну «курултай». На підставі аналізу наукових публікацій автор дослідив процес започаткування вищих органів національного самоуправління кримських татар у листопаді 1917 р. – на початку січня 1918 р., які очолював Номан Челебіджихан. Викладений у статті матеріал дозволив автору відокремити кілька важливих етапів у розвитку політико-правових поглядів Номана Челебіджихана в контексті його державної і громадської діяльності.

Ключові слова: Курултай, Національний парламент, Конституція Демократичної Кримської Республіки, державна діяльність.

Постановка проблеми. Актуальність теми статті обумовлена необхідністю введення до наукового обігу багатьох фактів, імен, явищ, які з різних причин випали з поля зору вчених або висвітлювалися неповно. У тому числі поза увагою залишилася багатогранна спадщина Номана Челебіджихана (1885–1918 рр.) – активного учасника кримськотатарського національно-визвольного руху першої чверті ХХ ст., видатного релігійного та політичного діяча, який мав значний вплив на формування політико-правової думки, становлення національної правової свідомості кримськотатарського народу.

Мета та завдання дослідження. У аналізі державної і громадської діяльності Номана Челебіджихана у період, коли він перебував на вищих посадах органів національного самоврядування кримських татар: голови Тимчасового мусульманського комітету (із 25 березня до 26 листопада 1917 р.); голови Курултая кримськотатарського народу та голови Ради національного управління (з 18 грудня 1917 р. до 8 січня 1918 р.).

Для досягнення зазначеної мети в процесі написання статті, автором вирішувались наступні завдання:

- дослідити історію походження терміну Курултай;
- проаналізувати основні етапи створення національного парламенту Демократичної Кримської Республіки
- відокремити кілька важливих етапів у розвитку політико-правових поглядів Номана Челебіджихана в контексті його державної і громадської діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед представників історико-правової науки, які глибоко досліджували питання політико-правової думки кримськотатарського народу слід відзначити таких вчених, як Бочагов А. К., Змерзлий Б. В., Копиленко О. Л., Пашеня В. Н., Тимошук О. В., Таран П. Є та ін.

Вклад основного матеріалу дослідження. Із середини листопада 1917 р. Номан Челебіджихан приходить до висновку про необхідність створення суверенної Демократичної Кримської Республіки легітимним шляхом – проведення виборів до Курултаю кримськотатарського народу – Національного парламенту, прийняття Конституції Демократичної Кримської Республіки та формування національного уряду – Ради Директорів.

Рішення про скликання Курултаю кримськотатарського народу було прийнято ще 1–2 жовтня 1917 р. на другому делегатському кримськотатарському з'їзді в Сімферополі, а наступні політичні події та зміна політичного режиму у центрі і в Криму лише уточнювали дату його проведення, питання, що виносились на порядок денний, та статус цього представницького органу.

Тут, мабуть, потрібно вказати, що сам термін «курултай» (тур. *kurultay* – з'їзд, збори) має тюркське походження. У давніх монгольських і тюркських народів Курултай – це з'їзд знаті для вирішення найважливіших державних питань. Термін застосовувався також як назва зборів, свят, бенкетів. Курултай як державний орган з'явився у часи Чингізхана. На початку XIII ст. монгольський хан Темучин, спираючись на племена, які його підтримували, об'єднав під своєю владою решту монгольських племен. У 1206 р. на Курултаї кочової аристократії Темучина було обрано ханом усіх монголів під ім'ям Чингізхана. Під час його правління Курултаї збиралися досить часто, бо їм надавалося великого значення. Збиралися вони й пізніше, в Золотій Орді, яку заснував хан Батий у пониззі Волги. Тут Курултай існував як колегіальний орган. У ньому брали участь сини хана, його найближчі родичі (царевичі), вдови ханів, еміри, нойони, беги, темники. Курултай не був постійно діючим органом. Він збирався в особливо важливих випадках, і його скликанню надавалося урочистого характеру. Курултай звичайно приурочувався до релігійних свят. На ньому вирішувалися питання війни і миру, найважливіші спори між представниками феодалної верхівки, переглядалися кордони улусів, оголошувалися рішення хана, розглядалися інші питання державної справи. До компетенції Курултаю належало обрання хана. Курултай був дорадчим органом. Він приймав рішення, угодні ханові. Статус Курултаю визначено у «Великій Ясі» – збірці монгольських законів і звичаїв. Після розпаду Золотої Орди в ханствах Криму і Кавказу Курултай продовжував збиратися аж до припинення їх незалежного політичного існування [1, с. 442]. Курултай був вищим органом державної влади в Бухарській Народній Радянській Республіці та в Хорезмській Народній Радянській Республіці (1920 р.). Сьогодні, після розпаду СРСР та утворення на його теренах незалежних держав, деякі бувші східні радянські республіки створили свої вищі представницькі органи – курултаї.

Саме таким традиційним представницьким органом влади національного самоврядування кримських татар задумувався Курултай кримських татар Номаном Челебіджиханом.

Для підготовки і проведення курултаю було обрано організаційний комітет у складі Боданінського А., Озенбашли А., Сейдамета Д. і Хаттатова С. на чолі з Нома-

ном Челебіджиханом [2, с. 213]. Тоді ж була створена комісія з підготовки Конституції Демократичної Кримської Республіки, яку очолив Номан Челебіджихан [2, с. 178].

У листопаді 1917 р. міські і повітові мусульманські комітети провели вибори делегатів до Курултаю кримськотатарського народу [3, с. 38].

Вибори делегатів на Курултай проводилося за пропорційною виборчою системою на основі спеціального закону, ухваленого Мусульманським виконуючим комітетом. У відповідності до нього у виборах приймали участь всі кримські татари, яким виповнилося на день виборів двадцять років.

На Курултай були обрані: від Ялти – 24 делегати, Сімферополя – 19, Федосії – 16, Євпаторії – 11, від Орська – 6. Всього було обрано 76 делегатів [4]. Одночасно обиралися делегати Всекримських установчих зборів. За пропозицією члена Мусульманського виконавчого комітету Озенбашли А. було прийнято рішення розпочати роботу Курултаю 24 листопада 1917 р. у Бахчисараї до початку скликання Всеросійських установчих зборів. Челеб'єв Ч. вважав, що Курултай повинен визначити своє відношення до майбутньої форми правління демократичної Росії. Але через технічні причини, пов'язані з тим, що в окремих регіонах вибори делегатів були перенесені у зв'язку з загостренням політичної ситуації, перше засідання Курултаю розпочалося 26 листопада 1917 р. у ханському палаці в Бахчисараї [3, с. 38].

Його відкрив Номан Челебіджихан, який у своїй промові наголосив на чотирьох основних питаннях. По-перше, він відзначив, що «Курултай відновлює знищену російським абсолютизмом татарську національну державність. Татарська нація сьогодні заново народжується». Але далі йде застереження, що «рани, нанесені пригнобленням і тиранією російського деспотизму, і до сьогодні кровоточать у нашому суспільному житті» [2, с. 156].

По-друге, він акцентував увагу делегатів на значенні Лютневої революції 1917 р. для народів Росії і нагадав їм про відповідальність перед кримськотатарським народом за вирішення його нагальних проблем: «Проживаючий на Кримському півострові татарський народ поставив вас, шановні делегати, як керівну у політичній історії силу, як вождя на чолі своєї батьківщини, щоб реалізувати це священне право» [2, с. 157].

По-третє, Номан Челебіджихан визнав рівність всіх народів Криму, але при цьому досить чітко сформував прагнення кримських татар до власної державності: «Татарський народ, визнаючи рівність всіх людей, в той же час із прапорами інших націй підняв на Курултаї свій власний національний прапор і буде відтепер будувати своє життя на основі власної конституції за законами братства» [2, с. 157].

По-четверте, Номан Челебіджихан у своїй промові наголосив на спадковості влади кримськотатарського національного самоуправління від Тимчасового Мусульманського комітету до обраного на Курултаї легітимним шляхом Національного парламенту [5, с. 4–75].

Надалі делегатам було запропоновано наступний порядок денний Курултаю, який включав наступні питання: про державний устрій Криму, форму і структуру уряду; взаємовідносини кримських татар із представниками інших національностей Криму; про форму і структуру національного уряду кримських татар; розробка законів, визначаючих національні, соціальні, релігійні і культурні особливості життя кримських татар.

Віднайдені нами документи свідчать про гостру дискусію при обговоренні питань порядку денного Курултаю. У виступі Сейдамета Д. пролунала пропозиція про перетворення Курултаю кримськотатарського народу у Національний парламент, який розробляє і ухвалює всі законопроекти, що подавалися на затвердження Всекримських установчих зборів. Пропозиція Сейдамета Д. була підтримана більшістю делегатів і Курултай продовжив свою роботу як постійно діючий орган – Національний з'їзд [3, с. 42].

Делегат Боданінський А. висловив застереження про те, що Курултай може узурпувати права загальнокримських демократичних організацій. У цьому випадку необхідно, мабуть, вказати, що рішення, прийняті на той момент курултаєм, та цей вислів Номана Челебіджихана не суперечили головним напрямкам розвитку його політико-правових поглядів та конкретному етапу становлення кримської державності. Та й не тільки його, так, сучасні дослідники приходять до подібних висновків і щодо політико-правових поглядів Сейдамета Д. [3, с. 138]. До того ж, у цьому випадку і надалі, потрібно зважувати на складність поточної політичної ситуації у державі, яка, до того ж, постійно змінювалась. Відповідно до цього, доводилось маневрувати у своїй політичній діяльності Номану Челебіджихану та виробляти нові стратегічні ходи для втілення своєї мрії – відтворення державності кримських татар.

Досить важливою подією для нашого дослідження є акт передачі влади від Мусульманського виконавчого комітету, який очолював Номан Челебіджихан, до Курултаю кримськотатарського народу. Мусульманський виконавчий комітет за своїми повноваженнями одночасно виконував функції вищого законодавчого і виконавчого органу національного самоуправління кримських татар, а Номан Челебіджихан був вищою посадовою особою у цій структурі влади. Спогади сучасників подій 1917 – першої половини 1918 рр. свідчать про те, що представницький з'їзд кримськотатарського народу – Курултай – очолив Номан Челебіджихан, який одночасно обіймав вищу духовну посаду мусульман Таврійської губернії – муфтія. Це підтверджують і інші дослідження [6, с. 775].

Після обрання Номана Челебіджихана головою Курултаю, він тимчасово залишається вищою посадовою особою у державних і конфесійних органах влади. Це суперечило ст. 2 Конституції Демократичної Кримської Республіки, за якою парламент (Меджліс) обирався прямим всенародним голосуванням. А примітка 1 ст. 3 Конституції, яка юридично терміном на один рік ліквідувала представницький з'їзд шляхом формування Меджлісу із делегатів Курултаю, засвідчує про те, що вона була прийнята під тиском радикально налаштованих лідерів на чолі із Сейдаметом Д. і фактично у такий спосіб усунула Номана Челебіджихана від керівництва законодавчим органом.

Таким чином, підводячи підсумки, маємо зазначити, що державна і громадська діяльність Номана Челебіджихана засвідчує про складний процес розвитку його політико-правових поглядів, у період, коли він перебував на вищих посадах органів національного самоврядування кримських татар: голови Тимчасового мусульманського комітету (із 25 березня до 26 листопада 1917 р.); голови Курултаю кримськотатарського народу та голови Ради національного управління (з 18 грудня 1917 р. до 8 січня 1918 р.).

Висновки. Викладений у розділі матеріал дозволяє виокремити кілька важливих етапів у розвитку політико-правових поглядів Номана Челебіджихана в контексті його державної і громадської діяльності. Найголовнішими з них є такі: етап боротьби за реалізацію ідеї культурної автономії кримських татар шляхом легалізації нелегальних національних організацій, етап створення національно-культурної автономії у складі федеративної, демократичної Російської держави, шляхом вироблення відповідної нормативно-правової бази, організації роботи Мусульманського виконавчого комітету та етап створення на території Криму демократичної держави на засадах права, законності, культури, науки, просвіти, яка у своєму складі буде мати кримськотатарську національно-культурну автономію.

У кожному із них Номан Челебіджихан показав себе талановитим організатором і лідером з розвиненими політико-правовими поглядами.

У грудні 1917 р. ідеї Номана Челебіджихана відносно національно-культурної автономії кримськотатарського народу у складі загальнокримської держави знайшли своє втілення у практиці державного будівництва, коли на підставі визначень Національної Конституції кримськотатарського народу, ухваленої Курултаєм у грудні 1917 р., відбулося нормативне оформлення самоорганізації мусульманської громади Криму. За своїми рисами цей процес цілком відповідав ознакам поняття «Національно-культурна автономія», широко вживаному в сучасній теоретико-правовій науці. Сама ж історична доля Національної Конституції кримськотатарського народу склалася вкрай негативно. Надзвичайна бурхливість динаміки політичних процесів в Криму наприкінці 1917 р. – першій половині 1918 р. унеможливила її реалізацію. Кримськотатарська державницька ідея залишилася не реалізованою.

Список літератури:

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. : т. 3 / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редакції) та інші. – К. : «Укр. енциклопедія». – 2002. – 800 с.
2. Ülkusal Mustecip. Kıym Türk-tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını). – İstanbul, 1980. – 232 p.
3. Королев В. И. Таврическая губерния в революциях 1917 года / Королев В. И. – Симферополь : Таврия. – 1993. – 86 с.
4. Остроумов Н. П. Коран и прогресс. По поводу умственного пробуждения современных российских мусульман / Остроумов Н. П. – Ташкент, 1901–1903. – 248 с.
5. Hatif O. Gök bayrak altında milli faaliyet. – Ankara, 1998. – 145 p.
6. Окрушина сонця : [антол. кримськотатарської поезії XIII – XX ст.] / [упоряд. : Мірошниченко, Ю. Кандим; Вступ. ст. М. Мірошниченко]. – К. : Головна спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин. України, 2003. – 792 с.

Пасечник О. С. Государственная деятельность Номана Челебиджихана в период образования Курултая кримскотатарского народа / О. С. Пасечник // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2014. – Т. 27 (66). № 2. – С. 30-35.

Статья посвящена анализу завершающего этапа государственной деятельности Номана Челебиджихана, который был непосредственно связан с формированием национального парламента Демократической Крымской Республики, образованного легитимным путем на Курултае кримскотатарского народа в декабре 1917 г. Автор исследовал историю происхождения термина «курултай». На основании анализа научных публикаций, автор исследовал процесс учреждения высших органов национального самоуправления кримских татар в ноябре 1917 г. – начале января 1918 г., которые возглавлял Номан Челебиджихан. Изложенный в статье материал позволил автору отделить несколько важных этапов в развитии политико-правовых взглядов Номана Челебиджихана в контексте его государственной и общественной деятельности.

Ключевые слова: Курултай, Национальный парламент, Конституция Демократической Крымской Республики, государственная деятельность.

**THE STATE ACTIVITY OF NOMAN CHELEBIDZHIAN DURING THE FORMATION
OF THE KURULTAY OF THE CRIMEAN TATAR PEOPLE**

*Pasechnyk O. S.
Taurian National University Vernadsky, Simferopol*

The article is devoted to the analysis of the final stage of the state activity of Noman Chelebidzhihan, who was directly connected with the formation of the national Democratic Parliament of the Crimean Republic, formed legitimate by the Kurultay of the Crimean Tatar people in December 1917.

The author researched the history of the origin of the term Kurultay. Based on the analysis of scientific publications, the author investigated the process of establishment of the supreme bodies of the national self-government of the Crimean Tatars in November 1917 – early January 1918, which was headed by Noman Chelebidzhihan. The material, presented in article, allowed the author to separate several important stages in the development of political and legal views of Noman Chelebidzhihan in the context of its state and public activity.

Topicality of the article is caused by the necessity of introducing into the scientific circulation of the many facts, names, events, which for various reasons have fallen out of view of scientists or incompletely covered. Including out of sight remained multifaceted legacy of Noman Chelebidzhihan (1885–1918) – is an active participant of the Crimean Tatar national-liberation movement in the first quarter of the XX century, an outstanding religious and political figure, who had a significant influence on the formation of political and legal thought, the development of national legal consciousness of the Crimean Tatar people.

Goal and tasks of research. In the analysis of the state and public activity of Noman Chelebidzhihan in the period, when he was in top positions of the national self-government bodies of the Crimean Tatars: chairman of the Provisional Muslim Committee (from March 25 to 26 November 1917), the chairman of the Kurultay of the Crimean Tatar people and the chairman of the Council of national control (from December 18, 1917 to January 8, 1918). To achieve this goal in the process of writing the article, following tasks were solved by the author:

- to explore the history of origin of the term Kurultay;
- to analyze the main stages of the creation of the national Parliament of the Crimean Democratic Republic;
- to separate several important stages in the development of political and legal views of Noman Chelebidzhihan in the context of its state and public activity.

Key words: Kurultay, national Parliament, the Constitution of the Crimean Democratic Republic, state activities.